

Sebastian Graniczkowski

 <https://orcid.org/0009-0001-9486-4605>

 e-mail: sebastian.graniczkowski@upjp2.edu.pl

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

 <https://ror.org/0583g9182>

Portret instytucji władzy, czy mapa lokalnej represji?

**Recenzja książki: M. Kasprzycki, „Tarnowska
bezpieka (1957–1975). Struktura organizacyjna –
obsada personalna – najważniejsze obszary
działania”, Kraków–Warszawa 2024, ss. 480**

Marcin Kasprzycki w swojej książce *Tarnowska bezpieka (1957–1975). Struktura organizacyjna – obsada personalna – najważniejsze obszary działania* przedstawia kompleksowe opracowanie dotyczące funkcjonowania Referatu Służby Bezpieczeństwa (RSB) w Tarnowie w latach 1957–1975. Publikacja, wydana przez Instytut Pamięci Narodowej w ramach Centralnego Projektu Badawczego IPN „Struktury i metody działania aparatu bezpieczeństwa w Polsce 1944–1989/90”, wpisuje się w nurt badań nad lokalnymi wymiarami represji instytucjonalnej w PRL, ukazując zarówno strukturalny, jak i operacyjny wymiar działalności SB. Autor, korzystając z bogatego materiału archiwalnego zgromadzonego przede wszystkim w zasobach IPN, rekonstruuje obsadę personalną referatu, jego strukturę

organizacyjną oraz kluczowe obszary działania, a tym samym dostarcza narzędzi niezbędnych do prowadzenia dalszych badań w zakresie np. analizy praktyk operacyjnych.

Książka składa się z ośmiu rozdziałów oraz dwóch aneksów. Rozdział 1. „Powstanie Służby Bezpieczeństwa i jej organizacja do 1975 r.” to szeroki kontekst instytucjonalny: czytelnik otrzymuje skrót dziejów SB po Październiku 1956 roku, aż do reformy administracyjnej w 1975, z odniesieniem do ewolucji pionów i kompetencji. Ten blok porządkuje podstawowe informacje, a także ułatwia zrozumienie, dlaczego w kolejnych partiach pojawiają się określone piony i zadania. Dla badaczy lokalnej historii PRL ten rozdział może także stanowić „mapę” dla łatwiejszego odnalezienia się w niejednokrotnie zawilej rzeczywistości prawnej tego okresu w historii Polski.

Rozdział 2. „Stan etatowy i struktura organizacyjna Referatu ds. Bezpieczeństwa / Referatu ds. Służby Bezpieczeństwa w Tarnowie” schodzi na poziom lokalny: definiuje liczebność i rozkład obowiązków funkcjonariuszy. W tym miejscu widać charakterystyczną dla autora skrupulatność – na szczególną uwagę zasługują przejrzyste opracowane tabele (w liczbie pięciu), prezentujące liczbę etatów z podziałem na konkretne komórki RSB w Tarnowie w kolejnych latach. To ważne, bo dopiero znając „szkielet” organizacyjny, można dobrze zrozumieć zakres i sposób prowadzenia działań operacyjnych omówionych dalej. To miejsce w monografii mogłoby być jeszcze pełniejsze, gdyby zaprezentowane zostały dane z miast o podobnej wielkości co Tarnów z całego kraju lub przynajmniej województwa. Takie zestawy danych ukazałyby tarnowską SB na tle szerszej struktury, a tego rodzaju zestaw danych zwiększyłby – i tak dużą – wartość merytoryczną książki. Z drugiej strony jednak na docenienie zasługuje próba każdorazowego uzasadniania tego, skąd bierze się zmiana w liczbie etatów – jak chociażby cytata z wniosku pułkownika Stanisława Wałacha o cztery nowe etaty ze stycznia 1970 roku: „Powiat tarnowski z uwagi na szeroko rozbudowany przemysł oraz istniejącą bazę kleru katolickiego (kuria biskupia) posiada najwięcej problemów operacyjnych ze wszystkich jednostek terenowych naszego województwa”¹. Cytaty tego rodzaju są istotnym dowodem nie tylko potwierdzającym sam fakt wnioskowania o wzrost liczby funkcjonariuszy, lecz także kluczowym dla zrozumienia argumentacji, którą posługiwano się wobec przełożonych w centrali.

1 M. Kasprzycki, *Tarnowska bezpieka (1957–1975). Struktura organizacyjna – obsada personalna – najważniejsze obszary działania*, Kraków–Warszawa 2024, s. 33.

Stanowią więc integralny element analizy, nadając jej charakter nie wyłącznie opisowy, ale także interpretacyjny, pozwalający na pogłębioną rekonstrukcję logiki działania SB w ujęciu regionalnym.

Trzeci z rozdziałów pt. „Kierownictwo” został podzielony na dwie części: pierwszą, poświęconą zastępcom/pierwszym zastępcom komendanta MO ds. Bezpieczeństwa i drugą, dotyczącą drugich zastępców. Ten rozdział prezentuje personalia osób odpowiedzialnych za działanie lokalnej SB, rotację na kluczowych stanowiskach oraz odpowiada na pytanie, jak zmiany personalne mogły rzutować na priorytety referatu. Podobną funkcję spełniają dwa kolejne rozdziały zatytułowane: „Organizacja i system pracy Referatu ds. Bezpieczeństwa / Referatu ds. Służby Bezpieczeństwa w Tarnowie” oraz „Piony pomocnicze”, w których omówiono tryb pracy, obieg informacji, planowanie i sprawozdawczość, a także operacyjną „rutynę”, bez której nie da się zrozumieć ani skali, ani rytmu działań. Dzięki temu czytelnik widzi, jak wytyczne centralne przekładały się na lokalne procedury: od rejestracji spraw po realizację poszczególnych zadań.

Rozdział 6. pod tytułem „Funkcjonariusze tarnowskiej bezpieki – portret zbiorowy” stanowi intrygującą próbę ujęcia quasi-prozopograficznego. Zaprezentowane zostały zbiorczo i liczbowo wszystkie zmiany personalne, a następnie przeanalizowano: czas pracy w SB, pochodzenie funkcjonariuszy, poprzednie zatrudnienia (przeszłość w MSW i/lub PZPR), kwestie światopoglądowe z naciskiem na religię oraz wykształcenie. Taki portret grupy społecznej nie tylko dokumentuje skład personalny, lecz także pozwala dostrzec pewne czynniki wpływające na stabilność tej komórki SB. Rozdział pozostawia po sobie jednak poczucie niedosytu. Przy tej długości rozdziału (ss. 111–116) można było przedstawić nieco więcej statystyk lub większą ilość „prywatnych” historii – jak choćby bardzo cenne wspomnienie o funkcjonariuszu Jerzym Gądku, który ustalał z żoną, czy sprawy światopoglądowe nie będą mu przeszkadzać w pracy w SB – i co powiedzieć teściowej „w razie potrzeby”². Jak wspomniano powyżej, takie elementy monografii historycznej są również cenne, a przy tej liczbie funkcjonariuszy tarnowskiej bezpieki (75 w okresie 1957–1975), wydaje się, że takich wspomnień mogło być nieco więcej.

Dwa ostatnie rozdziały, kolejno: „Osobowe środki pracy operacyjnej” i „Najważniejsze obszary aktywności operacyjnej tarnowskiej Służby Bezpieczeństwa”, dotyczą samego rdzenia warsztatu SB. Autor porządkuje typologię agentury i sieci wsparcia, objaśnia rolę lokali kontaktowych

2 M. Kasprzycki, *Tarnowska bezpieka*, s. 115–116.

jako bezpiecznych punktów dystrybucji zadań, odbioru meldunków i prowadzenia pracy operacyjnej. Następnie wyróżnia kluczowe obszary podlegające kontroli SB i poświęca im po jednym podrozdziale. Te bloki tematyczne stanowią: „prawica ruchu ludowego”, byli uczestnicy podziemia antykomunistycznego, Kościół katolicki, „dywersja ideologiczna”, ochrona kontrwywiadowcza, operacyjne zabezpieczenie gospodarki. Można oczywiście postawić zarzut, że wspomniane zagadnienia nie zostały wyczerpane, a jedynie omówione w ujęciu ogólnym, z użyciem wybranych przykładów. Należy jednak pamiętać, że każdy z tych podrozdziałów – ze względu na swoją złożoność i wagę – mógłby stanowić odrębną monografię. Ich pełne opracowanie nie było przedmiotem tej książki, która na celu miała raczej zdefiniowanie głównych osi działalności tarnowskiej SB i ukazanie sposobu ich realizacji w perspektywie lokalnej. W tym sensie autor poprawnie wyodrębnił i opisał podstawowe kierunki pracy operacyjnej, nadając publikacji charakter syntezy problemowej, a nie zbioru szczegółowych studiów przypadków.

Po części głównej przygotowano dwa rozbudowane aneksy. Aneks 1. to przebiegi służby funkcjonariuszy tarnowskiego referatu. Element ten pozwala prześledzić kariery, rotacje i ciągłość personalną w oderwaniu od pewnego uogólnienia prozopograficznego, które stanowi rozdział 6. Aneks 2. to wykaz spraw operacyjnych zarejestrowanych przez referat w okresie 1957–1975, uporządkowany w trzech segmentach: rejestry z lat 1957–1960, 1960–1962 oraz wykaz spraw „ujednoliconych” po wprowadzeniu dziennika EO-13/62 w latach 1962–1975. Ten układ czyni z aneksu narzędzie badawcze samo w sobie, pozwala łączyć konkretne sprawy z kierownictwem i systemem pracy opisanymi w rozdziałach 3. i 4., a także z obszarami aktywności z rozdziału 8. Całość dopełnia spis tabel i wykresów, wykaz skrótów, bibliografia oraz indeks nazwisk i pseudonimów, czyli pełen zestaw aparatu naukowego, który ułatwia nawigację po materiale oraz stanowi punkt wyjścia dla kwerend porównawczych.

Reasumując układ treści, książka jest zaprojektowana od fundamentu instytucjonalnego przez warstwę kierownictwa i organizacji pracy, wyposażenie i instrumentarium, po studium kluczowych pól pracy operacyjnej i misternie przygotowane zestawienia danych w aneksach. Dzięki takiej konstrukcji monografia równocześnie: odkrywa i opisuje lokalny aparat bezpieczeństwa oraz dostarcza baz danych potrzebnych, by tę wiedzę samodzielnie pogłębiać.

Wartość merytoryczna książki jest niewątpliwa. Autor przekonująco ukazuje, jak polityka centralna przekładała się na lokalną praktykę SB i jak dostosowywano metody działania do specyfiki Tarnowa, miasta

o szczególnych uwarunkowaniach społecznych i gospodarczych. Publikacja ma również znaczenie dla historii regionalnej, gdyż pozwala uchwycić specyfikę średniego miasta PRL, w którym działalność organów represji była ściśle powiązana z lokalnym kontekstem społecznym i gospodarczym. Skrupulatnie opracowane aneksy i zestawienia personalne stanowią istotną bazę dla dalszych badań, a jednocześnie ilustrują codzienną praktykę organów bezpieczeństwa. W tym kontekście książka nie tylko dokumentuje strukturę referatu, ale także pokazuje realne mechanizmy funkcjonowania aparatu bezpieczeństwa, jego wpływ na życie społeczne oraz interakcję z lokalnymi środowiskami.

Redakcja książki stoi na wysokim poziomie. Styl jest klarowny i precyzyjny, a narracja spójna, co ułatwia odbiór nawet przy zastosowaniu obszernej aparatury źródłowej. Publikacja zawiera bogate przypisy, indeks nazwisk, spis treści oraz solidną bibliografię, co czyni ją użytecznym narzędziem dydaktycznym i naukowym. Niektóre ograniczenia w książce wynikają głównie z przyjętej perspektywy. Książka koncentruje się przede wszystkim na strukturach i personaliach, pozostawiając mniej miejsca na refleksję nad skutecznością działań SB oraz ich odbiorem społecznym. Brakuje również szerszego porównania z innymi referatami SB w miastach średniej wielkości, co pozwoliłoby lepiej ukazać specyfikę Tarnowa w kontekście krajowym. Obfite zestawienia personalne, choć wartościowe źródłowo, miejscami obciążają narrację i mogą utrudniać płynny odbiór tekstu mniej doświadczonym czytelnikom.

Podsumowując, książka Marcina Kasprzyckiego jest istotnym wkładem w badania nad aparatem bezpieczeństwa w Polsce Ludowej oraz historią regionalną Tarnowa. Łączy solidną podstawę źródłową z klarowną narracją i bogatym materiałem dokumentacyjnym. Pomimo pewnych mankamentów, publikacja dostarcza istotnych informacji o mechanizmach kontroli społecznej i funkcjonowaniu SB w realiach lokalnych. Jest pozycją niezbędną dla badaczy historii PRL, regionalistów oraz studentów historii nowożytnej i współczesnej Polski, a także otwarciem możliwości dalszych badań, w tym szczególnie nad lokalnymi jednostkami SB oraz ich wpływem na społeczności miejskie i wiejskie w okresie PRL.